

ՀԱՅ ԳԵՂՁՈՒԿ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ⁽¹⁾

Ժողովրդական երգերի մալալումը
և ազդեցութիւնը

Որ մըսեղ ու մըրջին չէին գրոներ անց :
Այսպէս շարունակեց մինչ իրիկուան մուտ
Եւ գիշերն ըզգեցաւ իւր վերարկուն մուկ :
Հաւաքեց Արտաշէր զօրքը ջիւր ու քան,
Մի մեծ լիճ կար ետեւն ըսր բանակեցան :
Երբ դիպակ ժամադառ-բանգ(1) եղաւ համակ սեաւ,
Ցայցապահ՝ երկուստեք շըրջէին կարգաւ,
Շահին զօրաց հասաւ ուսեատի պաշար .
Կապած էր անօրէնն ամէն ճանապարհ :
Ջահրուժի մէջ մէկ մարդ կար վատազգի շատ ,
Որոյ անուն Մեհրակ էր Անուշազատ :
Երբ իմացաւ նա չուն Շահ-Արտաշէրի
Եւ նորա նըրանջեւն առ ափնն ջըրի
Եւ համբարի սպառելն ի մէջ բանակի ,
Եւ անցքերու կապուիլն ալ շուրջանակի
Խոյացաւ պաշարը պալատը Շահին ,
Ժողովելով զօրք անթիւ ի ճանապարհին .
Աւարաց գանձը , բան չը թողուց իւրի ,
Ջօրաց բաշխեց թագեր՝ քրտակներ ոսկի :
Երբ իմացաւ արքայն Արտաշէր զաղէս
Այն լըճափին՝ ուր էր , սըրբամեցաւ յաւէտ .
« Ի՞մ սեփական , ասէր , տուն չը յարգարած ,
Օտարին ինչո՞ւ ես եղայ կըռուամա՞ն » .
Վըզուրկ հրամատարներն ուզեց իւր ատեան ,
Մեհրակէն նոցա շատ եղաւ ամբաստան :
« Ի՞նչ կը խորհիք , ասայ , դուք , ո՞վ զօրավարք .
Որ այսպէս դառն ելին մեզ այս պատահարք :
Կեանքի՛ գառնութեան շատ առած էի համ ,
Բայց չը կար այս Մեհրակ հաշուի մէջ անգամ »
Ձայն բարձին յայժմամ պետք , ասին . Տէր Արքայ ,
Քո աշեր չը տեսնն բընաւ թէ՛ շար գայ ,
Թէ՛ մի Մեհրակ ի գաղտ թըշնամի է քեզ ,
Ինչո՞ւ խաւար կուզայ քեզ աշխարհ այսպէս :
Հըզօր ու մեծ ես դու , աշխարհ քեզ կըլու ,
Մեք քո ծառայք , անա՛ , պատրաստ մեռնելու :
Թաւգմ . Տր . Յ . ԹԻՐԻՆԱՔԵԱՆ

(Շարունակելի)

(1) Ժամգաւթի գոյն . երկինքը կ'ակնարկէ :

Ծխտական զպրոցի գեք Գեղոց Գ. և Մա-
կար Ա. կարաւորիւսների օրով. — կար ժամա-
նակ , երբ գեղղուկ եղանակները գին չունէին :
Անցեալ պարու կրթուած մարդիկն անգամ գրում
ու տարածում էին , թէ հայ գիւղացին բունաս-
տեղծութիւն ու երգ չունի . Այս կարծիքն արագ
ընդհանրացաւ , որովհետեւ շինականն համար իր
աւօրեայ ստեղծագործութիւնն արժէք չունի .
հայ ու ջրի պէս մի ակամայ պահանջ է : Գիւ-
ղացին իր երգերի շատ տեսակն արհամարում
է . ծիծաղում է ուսում ատածների վերայ , որ
խնամքով զրի են առնում եւ ժողովում են այդ
« ճեռք բաներն ու աղջկայ խաղերն »

Ժողովրդական եղանակների տարածման
մեծ զարկ տուին նախկին ծխական զպրոցների
երգեցողութեան ուսուցիչները , որոնք սնուցին
մասաղ սրտերն ու մանուկ զգացումները պարզ
ու գողարկի , բուն գեղղուկ երգերով : Այդ
զպրոցներում սովորող անմեղ մանուկներն ա-
ռան այդ երգերը եւ տարան , հնչեցրին օտա-
րացած , խորթացած սան շէմքից ներս , կրթը-
ւած , բայց հայրենի արտի գեղումներին կարօտ,
ընտանեկան յարկին տակ : Հայ քաղաքացին էլ,
կորցրածը գտնելուն պէս , սեղմեց արտին եւ
յուրգութալ սկսեց իր հարագատ երաժշտա-
թիւնը : Այն օրուանից կեսըք ատան ժողովրդ-
ական եղանակները , նոր ոգի ստացան եւ
թարմ ուժով , բուռն թափով առաջ են գնում
եւ աճում :

Երբ , զպրոցի միջոցաւ , գիւղական երա-
ժըշտութիւնն անցաւ գիւղից քաղաք եւ արմատ
ձգեց , հայ գաւառներն էլ , բնականաբար , ժա-

(1) Կոմիտաս վարդապետի այս անտիպ է մեծապէս
շահեկան ընդարձակ աշխատութեան , որու մէկ բանի
գլուխները կը հրատարակենք , ֆրանսերէն տպագրութիւնը
լոյս պիտի տեսնէ ժամատուր տպագրայի մը մէջ . « Մերքիւր
Միւլգիլալ » արդէն մաս մը հրատարակեց վերջերս :

մանակի պահանջներին համաձայն, սկսան երգել, նուազել ու սոսեղծել ժողովրդական գոյնով եւ ոճով :

Պուսաններ . — Հայ գուսաններն ունին, ժողովրդակներից անկախ, ինքնուրույն դպրոց : Պուսանական դպրոցները երկու տեսակ են : Առաջինն պատկանում են կրթուածները, երկրորդին՝ անուսուցները : Վերջինները մի կամուրջ են կապում բուն 'ոգովրդականի եւ կրթուած գուսանական դպրոցի մէջ : Երդում են, օտար կամ մայրենի լեզուով, օտար եղանակներն անչնորք, աղւաղած, իսկ հայ չինական երգերը, թէպէտ բուսական ուղիղ, բայց թաթարական, ծորս ու մուռ, անկայուն եւ անճաշակ տառախաղութեամբ :

Այս տգեղ արտասանութիւնը գործ է ածուծ, զժրաղգարար, գիւղացի արական սեռն էլ, պատանեկան հասակիցն սկսած : Իսկ իգական սեռը պահել է զուտ ազգային հնչուում :

Կրթուած գուսաններն աւանդաբար նախանձահնչիր են արար, պարսիկ եւ տաճիկ երաժշտութեան . թէպէտ, մէկ մէկ էլ, երգում են ժողովրդական եղանակներ, բայց աւելի զուարճայնելու, ջան ճաշակ տալու նպատակով . որովհետեւ անարուեստ, թեթեւ, անոռ եւ իրանց դպրոցի ողուն հակառակ են համարում :

Սոքա երգում ու նուագում են, վերջին ժամանակներս, աւելի հայերէն լեզուով, բայց արար, պարսիկ եւ տաճիկ գուսանական բանաստեղծութեան եւ երգագրութեան օրէջքներով : Շատ անգամ, պատրաստի եղանակներին յարմարեցնում են նոր բառեր : Այս դէպքում, օգուտ են ջաղում օտանկական շարքերներից եւ թիւրքերից, որովհետեւ արար եւ պարսիկ եղանակներ չեն լսում, յաճոներն էլ ծանր են եւ դուստնական, վիպական ոճին անյարմար :

Հասարակ եւ անուսուծ գուսանները գործածում են ժողովրդական եւ օտար, խառն, տաղաչափութիւն եւ եղանակ : Այս Կարգին են պատկանում եւ մի քանի պատանական երգիչներ, որոնք քաղաքայի կամ գիւղաքաղաքացի են : Սոցա երգերը, մեծ մասով, զուտ անհատական բնածորութիւն են կրում . ուստի մի կարճ ժամանակից յետոյ, անյայտանում են : Եղանակներն, առանց բացառութեան, օտար են :

Փողովրդական երգի հեղինակը, — Հարցրէք գիւղացուն, թէ այս ինչ խաղը ո՞րտեղ է գուրս եկել, ուղիղ կամ սխալ, մի գիւղի անուն կ'ասէ : Հարցրէք, թէ ո՞վ է կապել, մասնացոյց կ'անէ գիւղի յայտնի խաղ ասողին : Իսկ երբ սորան էք զինում, կամ մի անուն / յիշում, կամ ուր թիփ տալի, Հեղինակի անունը յայտնի է լինում այսպիսի երգերի մէջ . միկին բորնի յօշոտում, միւրը ջրասոյզ է լինում, մէկլին բուք խեղզում, մի չորրորդին սպանում են, մի շինգերորդի ազլիկն են փայցնում, եւն : Այսպիսի խաղեր յօրինում են գիւղի, յայտնի խաղ ասողին ու չրջիկ, հասարակ, անուս գուսանները . որոնք զէպքը նկարագրելուց յետոյ, վերջին տան մէջ էլ, յիշում են իրանց անունը : (Այս ձևն օտար է . ժողովուրդը գործ է ածուծ միայն նկարագրական երգերի համար) Բայց, երբ անցնում է մի ժամանակ եւ նանում է խաղը, մոռանում են, կամ մի ուրիշ հեղինակի հետ շփոթում, որովհետեւ հեղինակի պտին մօտ է անին մի խաղ . նորան նոտաքըրքըրում է երգն իր էօթիւնով, ոչ թէ հեղինակը, որ, այսօր ինքն է, վաղը՝ մի ուրիշ : Երգաստեղծութեան շնորհ, գեղջուկի համար, մի բնատուր պարգև է . ամենքն էլ, լաւ կամ վատ, խաղ կապել եւ երգել գիտեն : Նա սովորում է երգաստեղծութեան արուեստը հէնց բնութեան զրկում, որ նորս անգուսան զրկուցն է :

Քաղաքացի Հայերը ժողովրդական երգերին տալիս են « գիւղական, գեղջկական, շինական եւ ուսմական » անուններ եւ շատ իրաւացի . որովհետեւ իրք ստեղծողը, խաղ կապողը գիւղացին է . երգաստեղծութեան մէջ բաժին ունի իւրաքանչիւր գեղջուկ :

Փողովուրդն ինչպէս է խաղ կապում, — Անցեալ 1905 թուին ամառանոց էի գնացել Հասիճոյ վանքը (Շիրակում, Աղեքսանդրոպոլից) 28 վերստ հեռու, Արսազաթի վրայ : Վարդավաթի տօնին, ուխտ էր եկել մեծ բազմութիւն : Ոխտից գիւղացի ազլիկները, նորահարսերն ու տղաները, որպէս սովորոյթ է, պար են բրտնում, խաղ կապում ու երգում : Ախտ'ս, որ այդ բնական, բանաստեղծական, բովանդակալից եւ գոգտրիկ պարերին մեծ հարուած է աւելել եւ տալիս է այլանդակ, անճաշակ եւ կարծր

զուգուման . Ուխտատեղին կորցրել է իր բուն նշանակութիւնը եւ դարձել է զուգունայնների եւ առաւելապէս կէտ ու խուսի վայր : Ամեն մերձակայի եւ հետո . զիւր ճերուս է իւր զուգունայնների խո մըր : Երեւակայեցեք մի բակ մի տանեակ զուգունայն , խուսը խուսի , այս ուսին անկիւնում , կամ բակի մէջտեղում , յաճախ իրար կից նուազելին . խանութ բազմութիւն , ասեղ ձգելու օտեղ չը կայ . բարձր սարիւղի , խոր խոր ձորերից , տանեակ զուգունայն բռի՛ մայրերի արձագանքն է անդադարնում . մի զարուհի , անլուի , խոտո ձայների անտանելի ժողով : Փորձիք սենեակէ մտնել . զոսերը պինդ գոցիք , յայց զո՛ւր . զզուելի զուգունայն զզուան ձայները պատիցն էլ են թափանցում : Ուղիւ մէկ ու կէս օր մի ականջներն ու նեարգերը յանձնեցինք նոցա բարեհաճ արամադրութեան : Վերջապէս , երկրորդ օրը , կէս օրից յետոյ , ամեն մէկն իր գիրը քաշուեցաւ , իր գործի զլուխ անցաւ :

Երբ վանքն իր նախկին անվրդով խաղաղութիւնն ստացաւ , զսան բողոքեցի ընկերիս՝ Երուանդ վարդա գետին , իմ զայրոյթը յայսնեցի զուգունայն երաժշտութեան դէմ եւ աստիկ կէսկէծ , որ բուն , անարատ , բանաստեղծական գիղջուկ երգերն անյայտունւմ են :

Հայր Երուանդի եղբայրն իսկոյն գիւղ զընաց , ազգականների հարսներին , աղջիկներին հաւաքեց վանքի բակը : Օրն երկուշաբթի էր եւ մեռելոց : Այ , այժմ սկսեցինք հայրենի սրտայի երգեր լսել եւ հարագատ ուխտ անել : Ես , արդէն թուղթին ու մատարտ պատրաստ , զուր էի սկիւղ շինութեան սալալատակ ասիւրք , եւ ըսպատում էի նոցա զպառն : Այս անգամ , ներկայ էի հէնց սկզբից . ուրիշ անգամներին հնար չէր լինում . որովհետեւ պար բռնեղն սկսում են գիւղերով , իսկ ես հանում էի եւ պատրաստ երգեր էի լսում : Տեսաւ եւ զգացի . թէ որքան սխալուել եմ :

Առաջ առաջ , մի չորս հոգի եկաւ : Պարը բոլորեալն : Մի երկու չըջաւ , լուս , բաց համալարի քայլով , դէպի աջ , որպէս սովորով է խաղի սկզբին , պառչաւ արին : Միջի լաւ խաղ աստղն սկսեց երգել այս կրկնակով

Աման բիլլօ , բիլլօ ,
 Իլրու բիլլօ , բիլլօ (1) :

խու մըն այս կրկնեց նոյնութեամբ եւ պարագլուխը շարունակեց երգի առաջին մասը եւ կրկնակի առաջին տողը . խուսիք երկինց նոյնը . պարագլուխը շարունակեց երգի երկրորդ մասն ու կրկնակի երկրորդ տողը՝ փորթիկ աւելադրութիւնով : Ոգեւորութեան ազդեցութեան տակ , կամայ կամաց , եղանակը զարգացաւ եւ ձեւափոխութիւններ ստացաւ . վերջին ձեւ երին փոխուեցաւ տալաչափութեան կէտը , որովհետեւ թանում էին արագ : Ուրիւրոջ ձուր երգելին եկաւ մի երկրորդ խուսը , որ պարի մէջ մտաւ՝ հէնց երգի ընթացքում նոր պարագլուխ անցաւ պարի գլխին : Պարագլուխ լինում են յայտնի խաղ ասող եւ ձայնեղ աղջիկներ կամ տղայք . երբ վայրն է մի այրպիսին , նախկինը պարի դեկը տալիս է նորան եւ ինքը կանգնում ձախ կողմից : Երկրորդ պարագլուխը փոխեց եղանակը՝ մի աստիճան բարձր բռնեղ առաջին մասը . յայտեղ միացան էլի մի քանի ուրիշ հարսներ եւ աղջիկներ . պարագլուխը նորից փոխուեցաւ . Սա էլ , աւելի բարձր երգեց , յանկարծ սկսան կանչել ու քաշպել մի աղջկան , որ նետա կանգնած դիտում էր , տարան եւ պարի գլուխ կանգնեցրին : խաղը մի աստիճանակ ընդհատեցին , մինչեւ որ այդ աղջիկն էլ մտաւ պարի մէջ : Սա գիւղի յայտնի երգչուհին եւ պարուհին էր : Ամբողջի համաձայն , այսպիսին չեմ ու չեմով էլ գալի , թէեւ սիրտը եւ ուսում է երգել պարելու համար :

Պարը հասաւ ոգիւ որութեան գագաթին : Պարագլուխն իր սքանչելի ձայնով ուղղեց եղանակը եւ , նոր ոգի ներշնչելով , երգին համ ու գոյն տուաւ :

Յամբող երգերն այս խաղի հիմնաձեւի աչքեցութեան էին . քանի եղանակը փոխուեցաւ , այնքան հեռացան :

... Այն օր զրի առայ Յի նոր երգ :
 Այսքանը բաւական է պարզելու համար , թէ ինչպէ՛ս են ծնունդ առնում գեղջուկ երգերը եւ , թէ ինչպէ՛ս , տե՛ղն ու տեղը , բազմապատիկ անում ու զարգանում են :

Պարը վերջացաւ . Խնդրեցի , բոլորն էլ եր-

(1) Կը ցարինք որ մեզնեքու պակասը մեզ կը ստիպէ այս ուսումնասիրութեան ընկերացող երաժշտական օրինակները մէկի Թողուլ :

գեցին առաջին խաղը , բայց վերջին պարալլիսի եղանակով : Երբ քնքս արձարծնցի եւ յիւնչնկ կամեցայ իւրաքանչիւր նախկին պարալլիսի կը- դածը , ամենեւին կարեւորութիւն չը առին սեփական ստեղծագործութեան , քան որ սրբազն առաջին երգուհին , իր պարուն ձայնով ա- քնատուր ձրբջով , զեղարուեստական ամփոփ արտայայտութիւն էր սուել բոլորի թոթովան- քին , աւարկեցին , թէ « էգո՞նք լաւ չին » : Մինչեւ անգամ զարմանում էին . որ մի « խաղ ստող վարդապետ » չնչին բաների յետևեցին է ընկել : Երգ է , խաղ է , սասցին ու գնաց . էլ ո՛ւրմ վէշն էր թէ ո՛վ , ո՛ւր , ե՛րբ եւ ի՛նչպէս է երգել :

Ֆրւղում , ամենքն էլ , լաւ կամ վատ՝ եր- գել գրեան . որովհետեւ մանակեց են երգա- ստեղծութեան կամ երգաստեթեան : Բայց եւ ո՛չ մէկը գիտէ , թէ ով է կապիլ խաղը , որով- հետեւ բոլորը միասին են հիւսում : Ո՛չ մէկը գիտէ , թէ որտեղ է հիւսել . որովհետեւ խաղ ստեղծել կարելի է ամեն տեղ . Ո՛չ մէկը գիտէ թէ ինչպէս է յորինել , որովհետեւ երգաստեղ- ծութիւնն ինքնարար կարողութիւն է : Ո՛չ մէկը գիտէ , թէ երբ է հարել , որովհետեւ իւրա- քանչիւր բոպէ հետը բերում է նոր տրամադրու- թիւն : Մէկն առիթ է տալի , միւրը՝ ներթ , մէկը մի փոքր է յզանտու միւրը ձեւակերպում է եւ , տեղն ու տեղը , վայրկենական տպու- րութեան եւ ազդեցութեան տակ , խօսքն ու ձայնը , բանաստեղծութիւնն ու երաժշտութիւնը , իր երկուորեակ քոյրեր , բխում են անպատ կերպով ժողովրդի մտքից ու սրտից , բնագոյ- րաբ եւ առանց կանխակալ նախապատրաստու- թիւն անհնարու : Իրանց միւի՛ նուրը ճաշակի տէր անձն էլ կողում է բնականաբար , տեղա- հան դրոյմ գնում եւ զեզնուկի բուն սղին՝ վատ գոյնբով պայծասացնում : Արգէն յետոյ , իրր գիտարեալ , պատրաստի երգ , իրենք էլ չգի- տեն , թէ սով կամ երբ է ստեղծել , ուր կամ ինչպէս է ծնունդ է սակ :

Անտառի երգաստեղծութիւն . — Մէկ օր էլ , նոյն թուին , Հառիճոյ վանքին կից փոզոցից մի աղեկծուր երգի ձայն լսեցի Դուրս թոայ , եւյա կուր : Դիմացը , անախի վրայ նստած է մի չափանան անղիկ , աթոր է չնուում ու երբուս չազիւ արտասանել էր վերջին վանկը , եկա-

մի աղջիկ խօսքի բռնուեցան : Մի քանի բոպէ յետոյ , եկոյր գնաց , իսկ նա շարունակեց : Յանկարմ , մի պատու բարկացած պոռոց եւ ցած կանչեց աղջկան : Անմիջապէս վեր ելաւ տեղից ու տուն իջաւ :

Անիծեցի պատուին , որ խնայարեց Անու- հետեւ ականջս դուրսն էր , բայց էլ երգի ձայն չը լսեցի :

Երգի բովանդակութիւնից երևում էր աղ- ջկայ հոգեկամ վիճակը : Չափանա աղջիկ , ուրիշի տանը , մի կտոր հողի համար կաշկան- դուած , գործի ժամը , մանկ նստած , յիշում է ձոր , որից , ինչպէս սասցին , զրկուել էր փոքրուց , զգում է որբի դառն վիճակը եւ , բնա- կան բ՛րմունքով , թախծալի վիշտն է արտա- յայտում կցկուուր երգ սակով , որ իր հոգու պատկերն էր :

Եթէ այս երգը լսէին , նորա պէս , ուրիշ որբ աղջիկներ , անշուշտ պէտք է խօսէր ե՛ւ նոցա սրտի խորքից : Նոքա էլ իրենց ցաւի շա- փով , պէտք է ձայնակցէին եւ կարեկցէին :

Կ'անցնէր մի ժամանակ , կամ կը ժողանա- յին եւ կամ կը մնար մի աղօտ յիշողութիւն : Որովհետեւ զիւղացու համար երգաստեղծու- թիւնն էլ մի այնպիսի սովորական եւ բնական գործողութիւն է , որպիսին , մեզ համար , առ- օրեայ խօսակցութիւնն է : Եթէ չը գրենք այ- օրուան սասքը , կամ հոյ չը տանենք մտքում պահելու , յետոյ , կամ չենք յիշի , կամ՝ շատ շատ բովանդակութիւնը կը մնայ :

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
(Մնացածը յաջորդ քիտով)

Պիտի չապրիս

Պիտի չապրիս : — Բուռքն՝ սիրոյ երգերով Որբելու տեղ քեզ ծոցիս վրայ Գերեզմանին պիտյանձնեմ . Ձինջ կապայտին դեռ այդ աչքերը չնայած